

Trade Treaty of 1838 in The Shadow of The Egypt Issue

Mahmut Akpınar^{1-a*}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 19/09/2022

Accepted: 29/11/2022

ABSTRACT

The study discusses the 1838 Trade Agreement signed with the British, whose political and military support was sought in return for concessions made by the state, for the solution of the Egyptian problem, which arose with the revolt of the Egyptian Governor Mehmed Ali Pasha against the Ottoman State in 1831. Methodologically, the study aimed to reach a conclusion by analyzing and synthesizing various information based on archives and secondary sources. The aim of the study was to reveal how effective the Egyptian problem was in the signing of the trade agreement, together with its background. This study is significant as this issue has been discussed only superficially or briefly so far. The recent background of the problem was discussed. Then, the war that started with Napoleon's expedition to Egypt in 1798 and the conflicts that continued until 1803, including the British, were mentioned. Later, the power struggle of Mehmed Ali Pasha in Egypt and its surroundings against the British, the Mamluk lords and the central government in the new period started with his governorship in 1805. The revolt Mehmed Ali Pasha started in 1831, when he could not receive the return of his support for the settlement of the Greek issue, and the political and diplomatic developments that followed were discussed. The developments regarding the trade agreement, which is among the efforts for the solution of this problem in line with mutual interests, are presented. In conclusion, we can argue that while Mahmud II wanted to get rid of Mehmed Ali Pasha, who put a serious pressure on Mahmud's power, at any cost, he approved a trade agreement with heavy conditions for which the economic structure was not ready at all and without considering the future consequences.

Key Words: Campaign, Egypt Issue, European Peace, Solution, Trade Treaty

JEL Classification Code: N43, N45, N47

Mısır Meselesinin Gölgesinde 1838 Ticaret Antlaşması

Süreç

Geliş: 19/09/2022

Kabul: 29/11/2022

Öz

Bu araştırmanın konusu, 1831'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı'ya karşı isyanı ile gelişen Mısır sorunu ile bu sorunun çözümünde devletçe birtakım tavizler verilerek siyasi ve askeri desteği temin edilmeye çalışılan İngilizlerle imzalanan 1838 Ticaret Antlaşmasıdır (Balta Limanı). Yöntem olarak arşiv ve ikincil kaynaklara dayalı çeşitli bilgilerin analiz ve senteziyle sonuca varılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, arka planıyla birlikte Mısır sorununun ticaret antlaşmasının imzalanmasında ne derece etkili olduğunu ortaya koymaktır. Bu noktaya bugüne değin genelde yüzeysel olarak ya da kısa bir şekilde değinilmesi, çalışmayı önemli kılmaktadır. Öncelikle sorunun yakın dönem arka planına değinilmiştir. 1798'de Napolyon'un Mısır'a seferiyle başlayan savaş ve sonrasında 1803'e kadar devam eden ve İngilizlerin de dahil olduğu anlaşmazlıklardan bahsedilmiştir. Ardından 1805'te Mehmed Ali Paşa'nın vali olmasıyla başlayan yeni dönemde Mısır ve çevresinde başta İngilizler, Memluk beyleri ve merkezi yönetime karşı verdiği iktidar mücadelesine değinilmiştir. 1831'de Mehmed Ali Paşa Yunan meselesinin halli için sağladığı desteğin karşılığını alamayınca başlattığı isyan ile sonrasında yaşanan siyasi ve diplomatik gelişmelerden bahsedilmiştir. Bu sorunun çözümüne yönelik çalışmalara karşılıklı çıkarlar doğrultusunda dahil edilen ticaret antlaşmasına dair gelişmelere yer verilmiştir. II. Mahmud Mehmed Ali Paşa'dan kati bir surette kurtulmak için yardımını istediği İngilizlere çeşitli tavizler vererek imzaladığı 1838 Ticaret Antlaşmasının maddelerinden bahsedilmiştir. Sonrasında antlaşmanın tatbikiyle Osmanlı ve Mısır'da doğurduğu muhtelif sonuç ve bıraktığı izlere değinilmiştir. Sonuç olarak, II. Mahmud iktidarı üzerinde ciddi bir baskı oluşturan Mehmed Ali Paşa'dan ne pahasına olursa olsun kurtulmak isterken, ekonomik yapısının hiç de hazır olmadığı, ileriye dönük sonuçları düşünülmeden şartları ağır bir ticaret antlaşmasına onay verdiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Sefer, Mısır Sorunu, Avrupa Barışı, Çözüm, Ticaret Antlaşması

JEL Classification Code: N43, N45, N47

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a maakpinar@cumhuriyet.edu.tr

^{id} <https://orcid.org/0000-0001-7269-0360>

How to Cite: Akpınar M. (2023) Trade Treaty of 1838 in The Shadow of The Egypt Issue, *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 24(1): 60-71

Giriş

İngilizlerle rekabette doğunun fethi argümanı ile 1798'de Fransızların Mısır'ı işgali ve Osmanlı'nın işgali sonlandırmak için Büyük Devletler arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanması, toprak bütünlüğünü korumadaki zafiyetini iyice açık etti. Büyük Devletler artık Mısır'ı bir nüfuz alanı olarak görmek istediler. 1805'te Mehmed Ali Paşa'nın vali atanmasından sonra gerçekleştirilen reform ve yaşananlarla Mısır gün geçtikçe gelişti ve yönetim güçlendi. Öyle ki, Mehmed Ali Paşa Yunan meselesinde merkezi hükümetin talebiyle askeri destek sağlayacak bir seviyeye ulaştı. Paşa sunduğu yardımın karşılığını alamayınca 1831'de isyan etti. İsyana, çok geçmeden paşaya ait kuvvetlerin Anadolu'da ilerlemesiyle Avrupa'yı da içine alan bir krize dönüştü. Krizi fırsata dönüştürmek isteyen Rusya'nın devreye girişi, 1833'te imzalanan Kütahya ve Hünkâr İskelesi antlaşmalarıyla daha da büyüdü ve Osmanlı'nın zayıflığı dolayısıyla Avrupa barışının bozulma riski Mısır'daki meseleyi uluslararası bir sorun haline getirdi.

1798 de olduğu gibi sorunu denge siyasetiyle çözmeyi amaçlayan Osmanlı, toprak bütünlüğünü korumaya daha yakın gördüğü İngiliz hükümetini ittifaka ikna için diplomatik girişimlerde bulundu. 1830 ihtilallerinin Avrupa'da sebep olduğu karışıklıklarla meşgul olan İngiliz hükümeti, elçileri Startford Canning ve Lord Ponsonby ile elçilik memurları David Urquhart ve Henry Ellis'in çalışmalarının yanı sıra Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone siyasi gayreti ile zaman içinde ikna oldu. Meseleyi politik ekonomi çerçevesinde ele alan İngiliz hükümetinin ilk hedefi, Osmanlı'yı Rusya'dan uzaklaştırıp kendi yanına çekmek ve ardından iktisadi beklentilerine tatmin edici düzeyde cevap verebilecek imtiyazların yer aldığı bir ticaret antlaşmasının imzalanmasını sağlamaktı. Zira Avrupa'da Napolyon Savaşlarına son noktanın konulduğu 1815 Viyana Kongresinin ardından yepyeni siyasi, askeri ve iktisadi dengeler dönemine girilmişti. Fransa'nın alt edilmesi İngiltere'yi sanayi sektörü yönüyle dünya pazarlarında rakipsiz bir güç haline getirdi. İngiltere'nin önlenemeyen yükselişine karşı henüz sanayi devrimini tamamlayamayan Avrupa ülkeleri reaksiyon gösterip korumacı tedbirlerle İngiltere'nin kendi pazarlarına girişini engellemek istedi. Bundan dolayı İngiltere 1820'lerden itibaren Doğu Akdeniz, Latin Amerika ve Çin gibi daha uzak bölgelerde fırsat kollamaya başlamıştı. Güncel iktisadi yaklaşımlardan uzak ve geleneksel politikaları sürdüren Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud'un tek gayesi, giderek kendi iktidarını zayıflatan Mehmed Ali Paşa'dan kurtulmaktı. Meselenin çözümünde İngiliz hükümetine bel bağlamaktan başka şansı olmayan II. Mahmud, yüzeysel bir şekilde ele alınıp, önemli tavizler verilen ticaret antlaşmasının imzalanmasına onay verdi. Ticaret antlaşması ile Osmanlı'nın Avrupa'ya entegrasyonu gerçekleşirken estirilen olumlu hava, çok geçmeden yaşanan siyasi, iktisadi, hukuki ve sosyal problemlerle kayboldu.

Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgaline Karşı İngiliz Siyaseti (1798-1803)

Fransa kendisine karşı yürütülen Birinci Koalisyon Savaşının sonunda başarılı olmuş ve 1797'de Avusturya ile Campo Formio Antlaşmasını imzalamıştı. Bu antlaşma ile taraflar arasında Venedik bölüşülünce Yedi Ada Cumhuriyeti ve Dalmaçya kıyılarında bazı limanlar Fransa'nın eline geçti. Böylece Osmanlı ile Fransa sınır komşusu oldu. Öte yandan Napolyon, Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın da desteği ile savaşta yalnız kalan İngilizlere karşı sömürgecilik faaliyetlerine dair yeni bir hamle yapmaya karar verdi. Alman filozof Leibnitz'in Mısır'ın insanlık ve Hristiyanlık için önemine değindiği ve Fransız Kralı XIV. Louis'e sunduğu rapor biliniyordu (Karal, 1938: 29). Napolyon'un asıl amacı, zayıflayan Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'deki kıymetli toprağı Mısır'ı ele geçirerek İngiliz ticaretini baltalamak ve Fransız tüccarına yeni imkanlar sağlayarak burjuvazisinin beklentisine yanıt vermektir. Napolyon Direktuar hükümetine gönderdiği mektupta, "Mısır'a hâkim olan Avrupalı devletin, Hindistan'a da hâkim olacağını" belirtmişti (Altundağ, 1988: 23). 1777'de İstanbul Elçisi Saint Priest ve Baron de Tott hükümetine sundukları raporlarda Mısır'daki karışıklığa işaret etti ve yapılması gerekenleri de sıraladı (Kabakçı, 2010: 343; Süslü, 1983:260). Fransızlar bu doğrultuda ilk önce Haziran 1798'de Malta'yı işgal etti. Ardından Temmuz ayında İskenderiye ve Kahire'nin işgali ile Mısır'ı ele geçirdi. Fransızlar işgale karşı gösterilecek tepkilerin önüne geçmek için, kendilerini Osmanlı'nın dostu gibi göstermeye çalıştı. Halka hitaben hazırladıkları bildiriye, Napolyon, Mısır'a halifenin ve Müslümanların dostu olarak geldiğini belirtmiştir. Halkı Memluk beylerinin zulmünden kurtardıktan sonra, Hindistan'ı da İslam'ın hasmı İngilizlerin elinden kurtarmak olduğunu eklemiştir (Kabakçı, 2010: 344). İlk Fransız hükümeti İstanbul Maslahatgüzarı Pierre Ruffin ve Paris Elçisi Seyyid Ali Efendi vasıtasıyla yapılan hazırlıkların İngilizlere karşı olduğunu bildirdi. Daha sonra esas amaçlarının, padişahın da menfaatleri doğrultusunda ticaretlerine zarar veren Mısır beylerinin gücünü kırmaktır. Fransız hükümeti, bunun, devlet bütünlüğünün korunmasına yardımcı olacağını ileri sürerek, Osmanlı'yı ikna etmeye çalıştı (BOA, HAT. 5650, t.y.; Shaw, 2008: 334). Bunun hükümette karşılığı olmadığı gibi, Mısır halkı da Napolyon'un söylediklerine itibar etmedi. İşgal Osmanlı'da şaşkınlıkla karşılanırsa da Temmuz ayı sonlarında İngiliz ve Ruslarla ittifak görüşmelerine başlanmıştı. İngilizlerin Abukir'de Fransız donanmasını yakarak, işgale müdahalesiyle ümitlenen Osmanlı, 2 Eylül 1798'de Fransa'ya karşı savaş kararı aldı. Osmanlı 5 Eylül'de Rus donanmasına Boğazlar'dan geçiş izni verdi. Görüşmeler neticesinde 23 Aralık 1798'de Ruslarla ve 5 Ocak 1799'da İngilizlerle ittifak antlaşmaları imzalandı. İki hafta kadar sonra da İki Sicilya (Napoli) Krallığı ile bir ittifak antlaşması imzalandı (Çolak, 2008: 153). Kurduğu ittifaklarla Osmanlı ikinci koalisyonun bir parçası oldu. Öte yandan savaş ilanı ile Osmanlı Fransız Maslahatgüzarı Ruffin ve beraberindekileri hapsetti ve bazı Fransızların mallarına el koydu. Suriye'de

yaptığı savaşlarda başarılı olamayan Napolyon'un Mısır'da tutunması da güçleşti. Fransız ordusunun Koalisyon Savaşında yenildiğini haber alan Napolyon Eylül 1799'da Mısır'dan ayrıldı. Napolyon Mısır'daki faaliyetleriyle geride önemli izler bıraktı. Yanında getirdiği bilim adamları Doğunun incelenmesi adına çeşitli bilimsel araştırmalar yaparken, bir matbaa, enstitü ve kütüphane kuruldu. Kimi uzman ve araştırmacılar, girişimlerinin, bir fetih değil, kurtarma olduğunu vurgulayarak, Napolyon'un işgalini haklılaştırmaya çalıştılar. Modern bir devletin yardımıyla Mısır'ın kurtulacağını ileri sürüp, bir reform döneminin kapısını araladılar (Hentsch, 2022: 186-187).

Yusuf Ziya Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun gelişle iyice zorda kalan Fransız ordusunun komutanı General Kleber, Mısır'ı boşaltma teklifinde bulundu. 24 Ocak 1800'de Mısır'ın tahliyesi için Fransızlarla El Arış Mukavelesi imzalsansa da İngilizlerin talepleri dolayısıyla anlaşmazlık çıktı. Yeniden başlayan çarpışmalarda Fransız kuvvetleri bazı başarılar elde edince iş uzadı. Bu durum Mısır'da İngilizlerin elini kuvvetlendirdi. Zira Osmanlı ordusu Fransızları ancak İngiliz kuvvetinin desteği ile yenebileceğini düşünüyordu. Nitekim olası savaş için İngiliz komutanlarla görüşmelere devam edildi. Osmanlı-İngiliz iş birliği karşısında çaresiz kalan Fransızlar, yapılan barış görüşmelerinin neticesinde önce Kahire'nin, sonra da İskenderiye'nin tahliyesini kabul etti. Tahliye sürecinin ardından Osmanlı Mısır'da düzeni tekrar tesis edecek birtakım tedbirler almayı düşünse de işgal sırasında Mısır'a nüfuz eden İngilizler, kendileriyle irtibatlı olan Memluk beylerini Mısır yönetiminin bir parçası haline getirmek istedi. Dolayısıyla İngilizler Mısır'da yeni idari yapının buna müsait hale getirilmesini hedefleyerek, Osmanlı'ya baskı yapmaya çalıştılar BOA, HAT. 3497, t.y.). Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa edindiği bilgiden hareketle hazırladığı raporda, İngilizlerin Mısır'ı terk etmek istemeyeceklerini söyleyip, Malta'da Ruslara verdiği sözü tutmadıklarını hatırlatarak endişesini paylaştı (Karal, 1941: 130-132). Mısır'a dair devlet ricalinin yaptığı toplantıda, Memluk beylerine kesinlikle idarede yer verilmeyeceği kararı alındı. Beyleri etkisiz kılacak bir tertip yapıldı ve bunda kısmen başarılı olundu. İngilizler beylerin gücünü kırmaya yönelik müdahaleden rahatsız oldu. Meselenin peşini bırakmayan İngilizler hükümet nezdindeki girişimleriyle beylerin tamamen tasfiyesine engel oldu ve askerlerinin bir kısmını tahliye etmeyip, İskenderiye'de tuttu. İngiliz komutanlar artık Osmanlı'nın Mısır'ı kendi başına koruyabileceğine inanmıyorlardı (Ingram, 1995: 329-334). Bu şartlar altında Mısır Valisi Hüsrev Paşa'nın işi oldukça zordu. İngilizler, bazı stratejik yerlere ve limanlara el koyup, ticari çıkarlarını güvence altına almak için Hüsrev Paşa'yı antlaşmaya zorladılar (Çelik, 2010: 357-358). Nitekim İngilizler, General Stuart'ı İstanbul'a görüşmeler için gönderse de talepleri kabul edilmedi. Fransızlara karşı kurulan ittifak devam etse de Osmanlı Mısır, Yedi Ada ve Eflak-Boğdan'daki emelleri dolayısıyla İngiliz ve Ruslara güven duymuyordu. İş bu noktaya gelmişken, gelişmeleri takip eden Napolyon, Mısır'da sulh için 9 Ekim 1801'de ön antlaşmanın imzalanması ile Albay Sebastiani'yi Osmanlı ile eski ticari haklarını genişleterek korumak ve yeniden dostane ilişkiler kurmak için İstanbul'a gönderdi. Ön antlaşmaya olumlu

bakmayan İngiliz ve Rus hükümetinin elçilerinin karşı çıkmasına rağmen, Sebastiani huzura kabul edildi. 1801 yılı Kasım ayı sonlarında gerçekleşen görüşmede, Fransızlar 9 Ekim 1801'de imzalanan ön antlaşmanın hükümet tarafından onaylanmasını istedi. Böylece Fransızların Osmanlı karasularındaki eski ticari hakları daha da genişletilerek korunacaktı. Ayrıca görüşmede Fransız elçisi, Napolyon'un İngilizlerin Mısır'ı tamamen boşaltmaları hususunda Osmanlı'ya destek olacağını bildirmişti. Napolyon'un hedefi üçlü bloğu parçalamaktı (Yenidünya, 2019: 95-97). Aslında Napolyon daha önce Çar I. Pol ile ittifak kurmuştu, ancak Nisan 1801'de Rus çarının öldürülmesiyle planı bozuldu. Napolyon'un özel elçisi Sebastiani'nin İstanbul'daki çabaları da sonuç vermedi ve Reisülküttap Mahmud Raif Efendi'nin de telkiniyle III. Selim, İngiltere ve Fransa arasında zaten bir ön barış protokolü olduğunu gerekçe göstererek protokolü onaylamadı (Yenidünya, 2019: 98-99). Öte yandan Sebastiani bu ziyaret sırasında bir rapor hazırladı. Raporda Mahmud Raif Efendi'ye dayandırarak, İngilizlerin emellerinin Mısır'la sınırlı olmadığı, Suriye ve Süveyş ilgili de planlarının olduğu bilgisine yer verdi (Yenidünya, 2019: 107).

Osmanlı Fransız yaklaşmasından rahatsız olan İngilizler Mısır meselesinin çözüme kavuşturulması için tekrar görüşmelere başlanmasını istedi. III. Selim antlaşma görüşmelerine Paris Elçisi Morali Seyyid Ali Efendi'nin katılımını talep etse de bu kabul görmedi. Taraflar 27 Mart 1802'de Amiens Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmaya bağlı olarak Osmanlı Amedi Galib Efendi'yi Paris'e gönderdi ve 25 Haziran 1802'de Fransızlarla Paris Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Fransa Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü kabul etti. Fransa'nın mevcut kapitülasyon hakları devam edecekti. İngilizler antlaşmalara rağmen bir türlü İskenderiye'yi boşaltmadı. Osmanlı bizzat İngiliz Hükümeti ile tahliye meselesini görüşmek üzere Sıdkı Efendi'yi 1802 yılı sonlarında Londra'ya gönderdi. 9 Ocak 1803'te Osmanlı nihayet İngilizlerle İskenderiye'nin tahliyesi için anlaştı. Osmanlı genel aflu beraber Memluk beylerinin Yukarı Mısır'a maiyyetsiz bir surette yerleşmelerine izin verdi. İngiliz askerleri 11 Mart'ta şehri boşaltıp Malta Adası'na çekilirken, bazı Memluk beylerini de yanlarında götürdü (Mert, 1990: 327). İngilizlerin çekilmesiyle Mısır'da çatışma sona ermiş ve sorun şimdilik çözülmüş görünüyordu.

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, İsyanı ve İngiliz Siyaseti (1805-1833)

Ceberti'ye göre Kavalalı Mehmed Ali Paşa 10 Mayıs 1805'te Cidde valisi tayin edilse de Mısır ileri gelenlerinin baskısıyla birkaç gün sonra Mısır valisi olarak atandı. Ceberti, Osmanlı'nın ilk andan itibaren ondan kurtulmak istediğine söyler (Erol, 2021: 195). Mehmed Ali Paşa'nın atanmasını bir oldubitti olarak gören İngilizler de durumdan memnun değildir. Paşayı Fransızların hizmetinde Osmanlı'yı tehlikeye atacak bir asi olarak gördüklerini belirterek, Memluk liderlerinden Muhammed el Elfi'nin getirilmesini hükümete önermişlerdir. İngilizler, şayet sorun uzarsa kendi güvenlikleri için müdahale etmek zorunda kalacaklarını ifade etmişlerdir (Sinoué, 1999: 91; Ozavcı, 2021: 98) Nitekim gidişattan tedirgin olan Osmanlı Temmuz 1806'da Mehmed

Ali Paşa'yı Selanik valiliğine atayarak Mısır'dan uzaklaştırma istese de başarılı olamadı. Paşa bu emri dinlemeyerek artık merkez bağlı bir valinin ötesinde bir güç olduğunu göstermiş oldu. Başta Şarkhavi olmak üzere Ezher uleması ve askeri gruplar paşaya destek verince kerhen de olsa valiliği devam etti (Erol, 2021: 195-197; Fahmy, 2020: 55-56)). Öte yandan İngiliz ve Fransızların Mısır'a ilgisi paşanın valiliği sırasında sürdü. İngilizler 1806'da patlak veren Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'yı savaştan vazgeçirebilmek için ilk önce donanmasını 19 Şubat 1807'de Çanakkale Boğazı'ndan geçirip İstanbul'a yöneltti. Fransızların desteğiyle bu tehdit savuşturulduktan sonra İngiliz donanması Akdeniz'e yöneldi ve 17 Mart 1807'de General MacKenzie beş bin kişilik bir kuvvetle İskenderiye'yi işgal etti. İngilizler Mısır'ın Fransız kontrolüne girmesinden endişe ederek bu hamleyi yaptı. İngiliz ordusunun hamlesi başarısızlıkla neticelendi. Zira Reşid'te Mısır kuvvetleri İngiliz ordusunu mağlup edince, İngilizler ateşkes yapıp geri çekildi. Eylül 1807'de yaptıkları antlaşma ile İngilizler Mısır'ı bir kez daha boşaltmak zorunda kaldı. Mehmed Ali Paşa Memluklerin İngilizlerle irtibatlı olduğunu biliyordu ve Mısır'da hakimiyetini güçlendirmesi için onları mutlaka etkisiz hale getirmeliydi. Napolyon ise, Temmuz 1807'de Rus Çarı Aleksandr ile Tilsit'te görüşmeler yapıp anlaştı. Antlaşmada Osmanlı Devleti'nin paylaşımına dair gizli maddeler bulunuyordu. Fransa'nın payına düşenler arasında Mısır da vardı. Ancak Napolyon İngilizlerin Malta ve Sicilya'daki konum ve gücüyle sadece Mısır'ı değil, Kıbrıs, Kandiye, Ege Adaları, Mora ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçireceği endişesini taşıyordu. Haliyle planı şimdilik elde tutmanın istikbal için daha doğru olacağına karar verdi. Napolyon öbür yandan Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirip, onun üzerindeki nüfuzunu artırmanın planlarını yapıyordu. Dışarıdan bakıldığında Napolyon değişken ve tutarsız bir dış politika izliyordu. Bunda Avrupa'da bir müddettir devam eden Koalisyon Savaşlarının etkisi büyüktü.

Otoritesini güçlendirmeye çalışan Mehmed Ali Paşa Mart 1811'de kurduğu tertiple Memluk beylerinin büyük bir bölümünü ortadan kaldırdı. Bu tertibin II. Mahmud'a Yeniçeri Ocağının ilgasında ilham kaynağı olduğu söylenir (Hathaway, 2018: 281-282). Artık Vehhabi İsyanı ile daha güvenli ve kendinden emin bir şekilde ilgilenebilecekti. Önce oğlu Tosun Paşa'yı bu iş için görevlendirdi. İsyan tam olarak bastırılamasa da Vehhabiler Mekke ve Medine'den çıkarıldı. Mehmed Ali Paşa 1816'da bu defa diğer oğlu İbrahim Paşa'yı Arabistan'a gönderdi. Birkaç yıl süren mücadelenin ardından İbrahim Paşa bölgenin lideri Abdullah'ı ve bazı önemli şahısları yakalayarak Osmanlı'ya teslim edip, bölgede kontrolü sağladı. Bu başarıyla İbrahim Paşa Hicaz'ın idaresini elde etti. Mehmed Ali Paşa'nın siyasi gücü ve nüfuzu giderek artarken etki alanı genişledi. Zira Mısır dışında Arabistan ve Sudan, onun kontrolüne geçmişti (Kocaoğlu, 1997: 62-63). Mısır'ın kalkınması için aldığı tedbirler ve yürüttüğü ekonomik faaliyetler neticesinde gelirleri de hızlı bir şekilde artmıştı. Askeri sistem dışında bayındırlık, eğitim ve kültür faaliyetlerinde daha ziyade Fransızlardan esinlenerek modern bir idari yapı oluşturmaya çalıştı.

Mehmed Ali Paşa 1815 sonrasında orduyu daha düzenli hale getirirken, asker sayısını da artırdı. Ayrıca önemli

sayılabilecek bir donanma gücüne ulaştı. 1821'de patlak veren Yunan İsyanına Osmanlı başlangıçta ılımlı yaklaşarak isyancıları Patrikhane aracılığıyla itaate davet edip, sükûneti sağlamak istedi. Başarılı olamayınca, askeri müdahalede bulunmak zorunda kaldı. Askeri gücü sınırlı olan Osmanlı adalara sıçrayan isyanı bastırmak için, daha önce doğu da yaptığı gibi Mehmed Ali Paşa'dan yardım talep etti. Paşanın kuvvetleri ilk olarak 1822 yılı yazında Girit'teki olaylara müdahale etti ve başarılı oldu. Ancak isyan hareketi tam olarak önlenemedi. Osmanlı Mart 1824'te Mora'daki isyanı bastırması için Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı valiliğe atadı. Hükümetin bu adımlarıyla Mehmed Ali Paşa gücü ve nüfuzunu Osmanlı'nın batı topraklarına yayma fırsatı buldu. Osmanlı Büyük Devletlerin fiili müdahalesine imkân bırakmadan Mehmed Ali Paşa'nın desteğiyle sorunu tamamen halletmek istiyordu. Paşa'nın Cihadiye birlikleri önce Rodos'a ulaştı. Osmanlı-Mısır kuvvetleri Mora'ya çıktuktan sonra Misolongi ve Atina'yı yeniden ele geçirdi. Büyük Devletler, meselenin diplomatik yolla çözümü için devreye girip, Osmanlı'nın tam olarak askeri bir başarı elde etmesine engel oldular. I. Nikola'nın I. Aleksandr'ın ölümüyle yerine geçmesinden sonra Rusya izlediği politikada değişikliğe giderek, Osmanlı üzerinde daha baskın ve aktif bir siyasetle sorunların çözümünde askeri müdahaleyi öncelikle, meselede Avrupa'yı daha etkin olmaya zorladı. Nitekim Rusya'ya tek başına hareket imkânı verilmedi. Fransız ve İngiliz hükümetleri birlikte harekete zorlayarak, bölgedeki deniz kuvvetlerini artırdılar. Öte yandan Osmanlı ve Mısır kuvvetleri arasındaki anlaşmazlıklar, durumu çıkmaza sokuyordu. Osmanlı İngilizlerin öncülüğünde kendisine sunulan Londra Protokolünü kabul etmeyince, askeri müdahale olasılığı arttı. Nitekim 20 Ekim 1827'de yaşanan Navarin baskınıyla Osmanlı-Mısır donanması büyük oranda tahrip edildi. Böylece Mehmed Ali Paşa'nın Girit ve Mora'ya yerleşerek Doğu Akdeniz'de etkin hale gelmesine izin verilmedi. Donanmasının yakılmasıyla Osmanlı Devleti Rusya karşısında iyice zayıf düştü. İngiltere'de mevcut hükümet bu olay sebebiyle istifa ederken, iktidara yeni gelen Dük Wellington hükümeti sonucun İngiliz menfaatlerine aykırı olduğunu belirtti. Kral IV. William ise 1828 yılı açılış konuşmasında Navarin'den uğursuz bir hadise olarak bahsetti (Örenç, 2009: 64). Fırsatı kaçırmak istemeyen Rusya akabinde Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Mehmed Ali Paşa Osmanlı'dan onay almadan kuvvetlerini Mısır'a çekmesi ve savaşta yardım için hükümete sunduğu yeni taleplerin kabul edilmemesiyle, gelişmeler başka bir yöne doğru kaymış oldu. II. Mahmud Mora'da yaşanan hüsranın ardından Rusya'ya karşı aldığı ağır yenilgiyle büsbütün hayal kırıklığına uğramıştı. Öte yandan Mısır ve çevresindeki gücüyle Mehmed Ali Paşa'nın, önceki vaatlere istinaden taleplerinde ısrarcı olması, Osmanlı sultanını rahatsız etti. Mısır valisinin bertaraf edilmesi, onun öncelikli işi haline geldi.

Yunan meselesindeki başarısızlıkta merkezi hükümeti suçlayan Mehmed Ali Paşa'nın gözü Suriye, Trablus-Şam ve Girit'teydi. Bu durum, II. Mahmud'u fazlasıyla tedirgin ediyordu. Paşayı etkisiz hale getirecek bir plan kursa da bunu öğrenen Mısır valisi, Akka Valisi Abdullah Paşa ile aralarındaki anlaşmazlığı bahane ederek Kasım 1831'de Akka'ya karşı saldırıya geçerek merkezi hükümete isyan ederek, yeni bir

savaşı başlatmış oldu. Mısır kuvvetleri Şam, Halep derken 29 Temmuz 1832'de Beylan'daki zaferiyle Antakya'ya kadar geldi (Kocaoğlu, 1997: 64). Bu aşamada Mehmed Ali Paşa II. Mahmud'a Suriye'nin kendilerine bırakılması kaydıyla savaş bitirme teklifinde bulunsa da bu kabul görmedi. Öbür yandan Fransızlar II. Mahmud'a yardım teklifinde bulunarak, aktif bir konuma gelmek istedi. Ancak Mehmed Ali Paşa ile ilişkilerinden dolayı teklif geri çevrilmişti. İngiliz hükümeti Ocak 1832'de Stratford Canning'i kurulan Yunan devletinin sınırlarına dair görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a göndermişti. II. Mahmud Canning vasıtasıyla Mısır meselesinde İngilizlerin desteğini sağlamak istiyordu. İngiliz elçi de bu konuda istekliydi. II. Mahmud Canning'e kendilerine gerekli destek sağlanırsa, İngilizlere ticari yönden çeşitli ayrıcalıklar sunulabileceğini bildirdi. II. Mahmud İngilizlerin sağlayacağı donanma desteğiyle Mısır kuvvetlerinin Suriye'den çıkarılacağını düşünüyordu. Canning hükümet adına kati bir taahhütte bulunmaktan kaçındı, ancak Londra'ya döndüğünde yardım için elinden geleni yapacağını belirtti. Hatta düşüncelerini Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone'a yazılı olarak da ifade etti. İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun sonbaharla birlikte Adana'ya ulaşmasıyla II. Mahmud üzerindeki baskı ve tedirginlik daha da arttı. Hükümet önce Viyana Maslahatgüzarı Mavroyeni Bey'i, ardından Namık Paşa'yı İngiliz hükümeti ile bir anlaşma yapmak üzere Londra'ya gönderdi (Akalın, 1953: 128-129). Osmanlı donanma gücünü yeniden tesis için alternatif arayışlara girerek 1830'da ticaret antlaşması imzaladığı ABD'den teknik destek talep etti. 1832'de ABD'li gemi mimarı Henry Ecford'ın öncülüğünde Tersane-i Âmir'e de gemi yapımına başlandı. Bazı aksaklıklar olsa da 1840'lara kadar çalışmalar sürdü ve on kadar gemi inşa edildi (Erhan, 2001: 130-132).

Mehmed Ali Paşa II. Mahmud'un İngilizlerle ittifak arayışını göz önünde bulundurup, Fransa'ya yanaşarak, onun desteğini arkasına alma gayretindeydi. Sorunun çözümünde direkt olarak Osmanlı yerine Avrupalı devletleri aracı kılarak, işgal ettiği yerleri elde tutmanın hesabını yapıyordu. Hatta İngilizler vasıtasıyla Kaptan Paşa'ya bir mektup göndererek barış için müzakerelere başlanabileceğini bildirmişti. Hükümet tarafından teklif samimi bulunmamakla birlikte, reddedilmedi. Mavroyeni Bey Londra'da Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone'la görüştü, ancak Dışişleri Bakanı net bir cevap vermedi. Daha sonra İstanbul Maslahatgüzarı Mandville'e gönderdiği talimatta, Mehmed Ali Paşa'nın tecavüzkar tavrı kınandı, ancak Osmanlı Sultanın talebini yerine getirmelerinde çeşitli engel olduğunu dile getirerek, talebi reddetti. Daha sonra görüşen Namık Paşa da İngilizleri askeri destek için ikna edemedi. Aslında İngiliz hükümetinin destek konusunda kafası karıştı. Lord Palmerstone'un Osmanlı'nın desteklenmesine sıcak baktığı, ancak Başbakan Grey'in aksi yönde düşündüğü belirtilmekteydi. Zira o dönem İngiliz hükümeti İspanya ve Belçika'daki meselelerle uğraşmaktaydı (Gencer, 2015: 634; Kutluoğlu, 1997: 267-269). Ayrıca Osmanlı'ya sağlayacağı yardımın mali boyutundan da endişeliydi. Bu arada İbrahim Paşa ordusuyla Konya'ya ulaşmıştı. Paşa II. Mahmud'u iktidardan uzaklaştırmak için İstanbul'a yürüme niyetindeydi. Ordusuyla geçtiği yerlerde kendisine katılım olmuştu. Saruhan, Aydın ve İzmir'in

idaresine el atmış ve üç yere de mütesellim tayin etti (Uzunçarşılı, 1983: 1-29). İbrahim Paşa Mehmed Ali Paşa'nın kararını bekliyordu.

İngiliz ve Fransız hükümetlerinin şimdiye kadarki gelişmelerde sessiz kalması, Rusya'yı Osmanlı'ya yardım için fazlasıyla cesaretlendirmişti. Rus hükümeti, ilk önce Elçi Butenev vasıtasıyla yardım teklifinde bulunmuştu. Hükümet geri çevrilen teklifin ardından General Muravyev'i İstanbul'a göndererek teklifini yineledi. Fransızlar ise, İngilizlere ortak donanma gönderme önerisinde bulundu, ancak reddedildi. Lord Palmerstone'un Avusturya ve Prusya ile iş birliği yapılarak Osmanlı'ya yardımcı olunabileceğini kabinede gündeme getirirse de kabul görmemişti. Ancak İbrahim Paşa'nın Konya'ya ulaşmasından sonra İngiliz kabinesinde Fransa'nın katılımıyla meselenin çözümünde taraflara arabuluculuk yapılabileceği konuşuldu. Fakat İngiliz kabinesinin bununla ilgili de çekinceleri vardı. Rusya'nın devreye girmesiyle geri adım atan Mehmed Ali Paşa da beklemedeydi. Osmanlı, uzlaşmak için Halil Rifat Paşa'yı Mısır'a göndermesine rağmen, gereken olumlu tavır göremedi. Mısır ordusunun Kütahya'ya gelişiyle Osmanlı çok istekli olmasa da Rus yardımını kabul etti. Bundan sonra birçok şey daha hızlı gelişti. İngiliz hükümeti Albay Champell'ı başkonsolos atayıp Mısır'a gönderdi. Fransız hükümeti ise Amiral Roussin'i İstanbul'a göndererek, Rus donanmasının İstanbul'a gelişine engel olmaya çalıştı. Bu aşamadan sonra İngiliz ve Fransızlar birlikte hareket etmesiyle İbrahim Paşa'nın yeni bir adım atmasına izin verilmedi. Kütahya'da anlaşma için müzakerelere başlandı (Kutluoğlu, 1997: 275 vd). Osmanlı'nın büyük tavizler vererek Kütahya Antlaşmasını imzalamasından sonra, sıra Rusların İstanbul'u terkini sağlamaya geldi. İngilizlerden istediği desteği göremeyen Osmanlı, Mehmed Ali Paşa'ya karşı Rusya ile Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını imzalayınca, sorunlara Boğazlar konusunun eklenmesiyle son dönemdeki gelişmeler yeni bir boyut kazanmış oldu.

Kütahya ve Hünkâr İskeleyi Antlaşmalarından Sonra Mısır Meselesi ve İngiliz Siyaseti

Kütahya Antlaşması Mehmed Ali Paşa ile yaşanan soruna geçici bir çözüm oluştururken, Hünkâr İskeleyi Antlaşması Rusya'ya Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu artırmanın yolunu açtı. İngilizler bu durumdan memnun olmadığı gibi endişeliydi. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması için mutlak surette adım atılmıyordu. İstanbul'da elçi olarak bulunmuş Stratford Canning hazırladığı memorandumda Osmanlı'nın kritik bir aşamada olduğunu, çökmesi halinde İngiliz ticaretinin bundan etkileneneceğine ve Hindistan yolunun güvenliğinin tehlikeye gireceğine değindi (Şirin, 2022: 414). Osmanlı'yı modern bir devlete dönüştürecek reformlara ihtiyaç olduğunu Lord Palmerstone'a kısa bir süre önce rapor etmişti. Canning, II. Mahmud'un tüm enerjisini ve maddi olanaklarını Mehmed Ali Paşa'yı bertaraf etmek için harcamaya kararlı gözüktüğünü belirtmişti. Dolayısıyla Padişahın reformları bir müddet daha erteleyebileceğini ve bunun Osmanlı için hiç de iyi olmayacağını ifade etmişti (Ingram, 1979: 226). Osmanlı topraklarında çeşitli

çalışmalarda bulunmuş olan David Urquhart ise *Türkiye ve Onun Kaynakları* başlıklı eserinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin kendisini toparlamasına fırsat vermediğine ve İngiltere'nin bunun önüne geçmesi gerektiğine değinmişti. Ayrıca Urquhart İngiltere'nin o güne değin Rusya'dan aldığı hammaddeyi daha ucuz ve kolay bir şekilde Osmanlı'dan temin edebileceğini ve böylece Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulabileceğine dikkat çekmişti. Urquhart Osmanlı'yı liberal ekonomiye geçiş için teşvik ederken, bu modeli Osmanlı'yı ihya edecek sistem olarak göstermeye çalıştı. Tabii ki, bu görüşler İngiliz hükümetince de desteklendi (Önsoy, 1994: 92). Urquhart'ın eseri Kral IV. William'ın da fazlasıyla ilgisini çekmişti (Dönmez, 2014: 81-82). İngiliz çıkarlarını korumak üzere kurulan Board of Control adlı teşkilatta görev yapan Henry Ellis, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün İngiliz menfaatlerine ters olduğunu anlatan bir memorandum hazırlayarak Dışişleri Bakanı Palmerstone'a sundu. Ellis, Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlığını elde edip, bölgede nüfuzunu genişletmesinin İngiliz menfaatlerine yönelik bir tehdit oluşturacağını belirtti. Ardından da giderek güçlenecek olursa Mehmed Ali Paşa'nın Rusya ile hareket edip, İran'ı paylaşmaya yeltenebileceğinden bahsetti (Dönmez, 2014: 82-83). Öte yandan İngiliz hükümetinin Lord Ponsonby'yi Kasım 1832'de İstanbul'a daimî elçi tayin etmeleri yeni bir doğu siyaseti belirleyeceklerinin ilk işaretlerinden biri olarak görülebilir. Lord Ponsonby Mısır meselesinin arkasında Rusya'nın olduğunu düşünüyordu. Bir an evvel Osmanlı üzerindeki Rus baskısı kırılmalı ve Osmanlı'nın istediği reformları yapabilmesi için ihtiyacı olan barış ortamı sağlanmalıydı. İngiliz elçisi İstanbul'a gecikmeli geldi. Kralın Osmanlı Sultanına dostluğunu bildiren mektubu Reisülküttap Akif Paşa'ya verdi (Dönmez, 2014: 115).

Rusya'dan çekinen Osmanlı, Mısır meselesinin çözümü için Amedci Mustafa Reşid Bey'i Londra ve Paris'e fevkalade elçi unvanıyla göndermişti. Hükümet Rusya'nın İstanbul Elçisi Butunev'e gizli bir amaçlarının olmadığı bilgisini vererek Rusların endişelerini gidermeye çalıştı. Ancak İngilizlerle kurulan temasta, gizlilik yok değildi. Sisam Beyi Vogorides zaman zaman Lord Ponsonby'ye gizli olarak gönderildi. Görüşmeler neticesinde Osmanlı, meselesinin çözümünde Fransızların desteğini sağlamanın güç olduğunu iyice anlamıştı. Zaten Fransızların bir oldubittiye getirmek istediği Cezayir'in işgali meselesi de çözüm bekliyordu. Öte yandan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ekonomik bakımdan günden güne güçlendirdiği Mısır'ı bağımsız hale getirebileceğine içten içe inanıyordu. Mehmed Ali Paşa bu uğurda İngilizlerin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Onlara Hindistan yolunun kısaltılması için Süveyş Kanalı'nın açılmasını teklif etmişti. Öte yandan oğlu İbrahim Paşa yayınladığı fermanla Kudüs ve bölgedeki kutsal yerleri ziyaret için gelen Hristiyan ve Musevi hacıların ödediği tüm vergilerin kaldırılması talimatını vermişti (Sinoué, 1999: 331). İbrahim Paşa kutsal şehirler Mekke ve Medine'nin kontrollerinde olmasına güvenerek halifelikliğini tekrar Kahire'ye getirebileceklerini düşünmeye başladı. Antlaşma sonrası Osmanlı ile Mısır valisi arasında ilk anlaşmazlık, 1834'te valinin kendisine bırakılan vilayetler için vergi olarak gönderdiği 32.000 kese paranın hükümetçe yetersiz bulunmasıydı. Osmanlı savaşı çok uzak bir ihtimal olarak

görmüyordu. Dolayısıyla hükümet dışarıdan sağlayacağı eğitim ve teknoloji desteğiyle ordusuna yeniden savaş kabiliyeti kazandırmak istiyordu. İngilizlerin telkinleri de bu yöndeydi. Bunun için İngiliz subayların İstanbul'a daveti düşünülmüş ve bu konudaki söylenti bile Mısır valisini ziyadesiyle tedirgin etmişti. Ruslar böylesi bir girişimin önündeki en büyük engeldi. Rus hükümeti Osmanlı ordusunun eğitim ve düzenine sınırlı da olsa destek sağlamaktaydı ve Kont Orlov Rus subaylara Osmanlı donanmasında yer verilerek bunun genişletilmesini istiyordu (Binark, 1999: 207). Arayışlarını sürdüren Osmanlı Rus baskısından dolayı bu defa Avusturya ve Prusya'ya yöneldi. Avrupa dışına çıkarak ABD'lilerle gemi yapımı için anlaşta. Hükümet üzerindeki baskılar ordunun düzene sokulmasını geciktirmekteydi. İbrahim Paşa ise babasından aldığı emirle Filistin, Suriye ve Lübnan taraflarında 120.000 kişilik bir ordu kurmak istemiş, ancak cebir ve baskıyla asker toplamaya kalkınca isyanla karşılaşmıştı (Sinoué, 1999: 336-338). İsyen Osmanlı'yı heyecanlandırırsa da İngilizler Osmanlı ordusunun zayıflığını bildiği için hükümeti, yeni bir savaşa yol açabilecek askeri müdahaleden kaçınması için ikaz etmişti.

Osmanlı üzerindeki Rus baskısını kırmakta zorlanan Lord Ponsonby her türlü olanaktan istifade etmeye çalıştı. 1835'te Osmanlı hizmetinde olan A. Blacque Bey'in Londra ve Paris'e gizli bir görevle gönderilmesi için II. Mahmud'u ikna etti. Elçinin hedefi, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Mısır konusunda Osmanlı'ya yardımını sağlamaktı. Ancak Blacque Bey yolda zehirlenerek öldürüldü. Lord Ponsonby bu olayın arkasında Rusların olduğunu düşünüyordu. 1836'da İstanbul'da yaşanan Churchill Olayı İngilizlerle Osmanlı'yı karşı karşıya getirmiş ve siyasi bir krize dönüşmüştü. Lord Ponsonby Hariciye Nazırı Akif Paşa ve Ahmed Fevzi Paşa'nın olayda sorumlulukları olduğunu düşünmüştü. II. Mahmud'dan nazırın azli talep edilmiş ve ısrar edilince nazırın hastalığı bahane edilerek görevden alındı ((Dönmez, 2014: 151-153). Kriz giderilmiş olsa da elçinin ısrarı II. Mahmud'u rahatsız etti. Öte yandan İngiliz hükümeti Osmanlı ordusuna İngiliz subayların kabulünde ısrarını sürdürmüş ve hükümetin gereken izni bir an evvel kendilerine vermesini istemişti. En son Londra Elçisi Sarim Efendi'nin de belirttiği gibi, Rusların hükümet üzerindeki baskısından ötürü, bu hususta adım atılamadı (BOA, HAT. 46638, t.y.).

Mısır meselesi tüm sıcaklığını korurken, Osmanlı ile İngilizler arasında gümrük tarifelerinin yenilenme süreci de gelmişti. On dört yılın dolmasıyla 1834'te anlaşmanın yenilenmesi icap ediyordu. Zaten paranın değer yitirmesi nedeniyle Osmanlı'nın da gelir kaybının önüne geçecek yeni bir anlaşmaya ihtiyacı vardı (Yücekök, 1968: 397) Ancak İngiliz hükümeti bilinçli olarak ağırdan alıyordu. Tüccarlarının taleplerini de göz önünde tutan İngiliz hükümetinin amacı, bir manevra ile tarife müzakerelerini yeni bir anlaşma görüşmelerine çevirmektir. İngiliz hükümeti ile müzakereler aralıklarla devam ederken, onları yeni talepler için cesaretlendiren gelişmelerden biri de 1829 Edirne Antlaşmasıyla Rusların birtakım yeni imtiyazlar elde etmiş olmasıydı. Öte yandan Avrupa ülkelerinin, sanayi sektörünün en güçlü ülkesi İngiltere'ye karşı muhtelif gümrükler koyarak ülkelerine mal girişini sınırlamaları,

İngilizlerin ürettikleri mallar için pazar bulmalarını zorlaştırdı. İngilizler, Avrupalıların ekonomideki bu tavrı karşısında gelişen endüstrisi için hem ucuz hammadde hem de pazar bulmak için Avrupa dışındaki coğrafyalara yönelme kararı aldı (Pamuk, c. III, 1985a: Zürcher, 1998: 74; Anderson, 2001: 112). Anderson, Yakındoğu'daki ticari kaygıların İngiliz politikalarını derinden etkilemediği kanaatinde. Ona göre, bu antlaşma ile kısmen Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki gücü zayıflatılmak istendi (Anderson, 2001: 112). Zaten bu yönde telkinler vardı (Dönmez, 2014: 81-82).

Osmanlı modernize etmeye çalıştığı ordusunun giderlerini finanse etmek için yeni kaynak arayışına girdi ve ilk icraatlarından biri de düşük kalan vergilerin artırılması oldu. *İhtisabiye, kantariye, ruhsatiye, reftiye ve damga, amediye, müruriye, bac*, gibi vergiler yükseltildi. Bazılarına göre bu vergiler aslında ticaretin gelişimine engel teşkil ediyordu. Ayrıca hükümet yine provizyonist anlayışını kullanarak, 1828'de *yed-i vâhid* uygulamasına geçmiş ve bazı malları tekelleştirmişti. Bu uygulamaya göre ordunun ihtiyaçlarını karşılayan *mukataat hazinesi*'nin geliri artırılacak ve bazı mühim hammaddelerin ülke dışına satışı yasaklanacaktır (Kütükoğlu, c. III, 1999: 332-333). Hükümetin gelir artırmada izlediği geleneksel yol, yabancı tüccarlar (özellikle İngiliz tüccarlar) arasında tepkilere yol açmıştı. Zira İngiliz tüccarlar, yerli tüccarlar gibi ülke içinde vergi ödemenin rahatlığından vazgeçmek istemediler. İngiliz tüccarlara göre, hükümet artık daha aktif hareket ederek haklarını daha güçlü bir şekilde savunmalıydı (Özdemir, c. III, 1999: 354; Yerasimos, 2000; 543-544).

Osmanlı yeni anlaşma için masaya otururken, ekonomisi, tarım ve tarım dışı üretim faaliyetlerinde kapitalist olmayan üretim ilişkilerinin ve basit bir teknolojinin egemen olduğu, durağan bir görüntü arz ediyordu. Osmanlı ve Avrupa arasındaki ticaret, tarımsal ürünler ve mamul malların değişimi şeklinde sürdürülmekteydi (Pamuk, 1985b; 718). Osmanlı ekonomisi yapısal olarak yeterli üretime, fabrikasyona ve teknolojiye sahip değildi. 1838'e değin aralıklarla süren görüşmeler yeniden hızlandı. Lord Palmerstone Osmanlı ticaretindeki tekelin kaldırılmasıyla kendilerine çeşitli avantajlar sunacak bir zemin oluşacağından emindi. Zira Osmanlı'da ticaretin liberalleşmesi hammadde ve pazar açısından İngilizlere önemli fırsatlar sağlayacağı gibi, Osmanlı üzerindeki nüfuzunu daha da artırma olanağı sunacaktı. Ayrıca Lord Palmerstone ticari serbestliğin Osmanlı sanayinin gelişimine ve ihracatın artmasına imkân sağlayacağını da öngörüyordu. İngiliz bakan bu sayede Osmanlı maliyesini güçlendirmenin mümkün olacağını ifade etmişti. İngilizler görüşmelerde Elçi Lord Ponsonby'ye yardımcı olması için Urquhart'ı elçilik sekreteri olarak görevlendirildi, ancak ikili anlaşmazlığa düşünce yerine Lytton Bulwer tayin edildi. Bulwer antlaşma görüşmelerine iştirak edecekti. Öte yandan İngiliz hükümeti Mustafa Reşid Paşa'nın Paris'e gönderilmeyip İstanbul'da kalmasından son derece memnundu (Dönmez, 2014: 225). Zira onunla olan diyalog ve münasebet öteden beri oldukça iyiydi. Reşid Paşa anlaşmanın neticelenmesinde kritik bir rol oynayabilirdi. Bu arada İskenderiye Konsolosu Champell Mısır hakkında gönderdiği raporda, anlaşmanın bir an evvel

yapılmasına değindi. Zira Mehmed Ali Paşa'nın kapitülasyonlara aykırı hareket ederek tekel uyguladığını ve bunun İngiliz tüccarlara zarar verdiğini belirtmişti. Bu imkân mutlaka onun elinden alınmalıydı. Lord Ponsonby, geçen yıllarla beraber artık Mısır meselesinin İngiliz hükümetinin elinde iyiden iyiye önemli bir koza dönüştüğünün de farkındaydı. Elçi yapılacak anlaşmanın maddelerine Mısır valisi riayet etmediği takdirde, İngiliz hükümeti onu, anlaşma koşullarına uyması için zorlayacağına dair bir teminatı Osmanlı'ya vermeliydi. Geline aşamada hükümeti anlaşmaya ikna edecek en önemli nokta buydu. Lord Ponsonby görüşmelerde anlaşma yapıldığı takdirde, etkilerinin birkaç yıl içinde görüleceği ve Mehmed Ali Paşa'nın gücünü kaybedeceğini ifade etmişti. Lord Ponsonby görüştüğü yetkililere Osmanlı'nın çok fazla seçeneğinin olmadığını ifade etti (Dönmez, 2014: 225-227). Elçi aksi takdirde yeni bir anlaşma için büyük devletlerin Osmanlı'ya karşı blok halinde bir hareketi söz konusu olabileceğini, eklese de bu çok rasyonel değildi. İngiliz bakan Osmanlı Elçisi Sarim Efendi'ye telkinde bulunarak, serbest ticaret sayesinde gelirlerin artacağı ve askeri harcamalar için gereken kaynağın oluşacağı düşüncesini hükümetine aktarmasını istiyordu (BOA, HAT. 37506-A, 18.05.1838; BOA, HAT. 37506-B, 18.05.1838).

Olup bitenleri takip eden Mehmed Ali Paşa da hamle yaparak, elindeki yerlerin idaresinin babadan oğula geçişine izin veren bir kararın kabulünü istedi. Osmanlı bu teklifi tereddütsüz reddetti. 25 Mayıs 1838'de İskenderiye'den alınan haberde, Mısır valisi Avrupalı konsoloslara bağımsızlığını ilan etmeyi düşündüğünü bildirmişti. Artık Mısır'a dair tüm gelişmeleri Osmanlı üzerindeki baskıyı artırmanın aracı olarak gören Lord Ponsonby 15 Haziran'da Elçilik Tercümanı Pisani'yi Reşid Paşa'ya göndermiş ve antlaşmanın daha fazla geciktirilmeden imzalanması uyarısında bulunmuştu. Gelişmelerin seyrinden emin olamayan II. Mahmud anlaşmaya razı oldu. Padişahın İngilizlerden beklentisi, Mısır'a karşı fiilen kendilerine askeri desteğin sağlanmasıydı. Elçi buna söz veremeyeceğini, ancak bunu sağlayabileceğini ifade etti. Görüşmelerde yer alan Bulwer kendinden emin bir şekilde Osmanlı'nın Mehmed Ali Paşa'yı yerinden edecek bir anlaşmayı imzalamaya artık hazır olduğunu Londra'ya ilettili. (Bulwer, c. II, 1871: 276).

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması

Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Başvekil Muavini Kani Bey ve Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi'den oluşan heyet ve İngilizler adına İstanbul Elçisi Lord Ponsonby tarafından 16 Ağustos 1838'de antlaşma imzalandı. Ticaret Antlaşması 8 Ekim'de Kraliçe Victoria, Kasım başlarında da Sultan II. Mahmud tarafından onaylandı. İki kısımdan oluşan antlaşmanın birinci kısmında yedi madde yer almıştı (Kütükoğlu, c. V, 1992: 38-39). İlk maddesinde mevcut kapitülasyonlar tarafından teminat altına alınan tüm haklar ve imtiyazlar süresiz olarak uzatıldı. İngilizler diğer devletlere verilmiş imtiyazlardan da yararlanacaktı. Osmanlı topraklarında geçerli olan ayrıcalıklar daha kapsamlı hale getirildi. Ayrıca, başka devletlerinde bu tür taleplerle

Osmanlı'ya yanaşmasının önü açıldı. Ayrıcalıkların süresiz bir şekilde uzatılması devletin ticari alandaki inisiyatifini daha da zayıflattı. İkinci maddesinde ise İngilizler tarım ve sanayi ürünlerini istisnası olmaksızın ülke içinde ya da dışında satabilme imkanına kavuştu. Osmanlı Devleti gerek muhtelif ürünler üzerine konan *Yed-i vâhid* usulüne gerekse bir malın bir yerden başka yer naklinde alınan tezkereye son vererek beklendiği gibi tüm tekelleri kaldırdı. Böylece serbest ticarete geçişle Avrupa kapitalizmiyle bütünleşme süreci başladı. Öte yandan bu uygulamanın Mehmed Ali Paşa'nın Mısır ve Suriye'de elde ettiği gelirlerin azalmasına ve onu askeri açıdan zayıflatacağı şeklinde yorumlara yol açtı (Durhan, 2002: 85-86). Osmanlı iktisadi hayatı bakımından önem arz eden değişiklikler öteden beri uygulanan ihraç yasakları son bulurken, yabancı tüccar istediği malı satın alma hakkını elde etti. Böylece Osmanlı pazarı ve hammadde kaynakları İngiliz kapitalizminin kullanımına açıldı. Osmanlı *iaşe* ve *gelenekçilik* ilkelerinden de feragat ederken, kurala riayet etmeyen memur şiddetle cezalandırılacak ve bundan dolayı İngiliz tüccar zarara uğrarsa, maddi kaybı tazmin edilecekti (Yerasimos, 2000: 552-553). Bu izaha göre İngilizlerin Osmanlı'daki hukuk sistemine bile müdahale etme imkânı doğdu.

Üçüncü madde ile İngiliz tüccarlar, Osmanlı ürünlerini yerli tüccar gibi alıp satarken, yerli tüccar içinde en ayrıcalıklı olanla aynı statüye sahip olarak vergi ödeme hakkına haiz oldu. Böylece "en çok müsaadeye mazhar millet" olmakla kalmayıp, yerli tüccar içinde en çok müsaadeye mazhar tüccar konumuna geldi. 1809 Kal'a-i Sultaniye Antlaşmasının tekrarı veya geliştirilmiş bir varyantı olduğu söylenebilir. Yabancı tüccarlar en imtiyazlı yerli tüccar muamelesi göreceği için yerli tüccar gibi mallarını ülke içinde bir yerden bir yere naklettiğinde ödedikleri %8'lik kara gümrük vergisinden kurtularak büyük bir avantaj elde etti. Bunun yanında ülke içinde mal alım satım hakkıyla İngiliz tüccarlar perakendeciliğe de adım attı. İkinci ve üçüncü maddelere dayandırılarak elde edilen bu hak, antlaşmanın en fazla eleştiriye maruz kalan tarafı oldu (Kütükoğlu, 1979; 202-203). Dördüncü madde ile herhangi bir mal veya eşya Osmanlı toprağında İngiliz tüccar tarafından satın alınırsa, satın alan tüccara tüm iç vergilerin karşılığı olarak malın kıymeti üzerinden %9 nispetinde bir gümrük ödeme yükümlülüğü getirilmiş, şayet İngiliz tüccar malı veya eşyayı ihraç edecek olursa %3 oranında ilave bir vergi ödemesi kararlaştırıldı (Özdemir, c. III, 1999: 352). Bu madde ile 1826'dan beri muhtelif adlarla alınmakta olan harçlara son verildi ve hepsinin yerine geçecek %9'luk bir vergi kondu. Bir malı her kim iskeleye getirirse (yerli veya yabancı) %9'luk harcı o ödeyecektir. Şayet mal yabancı tüccar tarafından iskeleye satın alınacak olursa %3 harç ödeyecektir. Bu uygulamayla mal limana her ne koşulda gelirse gelsin üzerine yüklenen vergi %12'yi bulacaktır. İhraç edilen bir malın vergisinin %12'ye ulaşması hem yerli üretici hem de yerli tüccarı, yabancı tüccarlar karşısında iktisadi bakımdan dezavantajlı bir duruma düşürdü. Zira Osmanlı ithalatta %5 ve ihracatta %12 vergilendirmeye razı olarak dengeleri tamamen bozdu ve üretim ekonomisini baltalayarak zanaatkârı kaderine terk etmiş oldu. Bu durum

bir bakıma ülke ekonomisini üretemeyen sadece tüketen bir yapıya zorladı.

Beşinci madde ile Boğazlardan geçecek ticaret gemilerine talep ettikleri "izn-i sefine"lerin süratle verilmesi sağlandı. Bu maddeyle yabancı tüccarlara ait gemilerin ticari faaliyetler dâhilinde Boğazlardan kolayca geçişi için işlemlerinin hızlandırılması ve bu sayede doğabilecek maddi kayıpların önüne geçilmesi hedeflendi. Altıncı madde de antlaşmanın tüm bölgelerde uygulanacağı ve herkesi kapsayacağı ifade edildi. Osmanlı antlaşmanın tatbikine Asya ve Afrika'daki toprakları da dahil etti (Kütükoğlu, 1974: 111). Bu antlaşma Mehmed Ali Paşa'yı ekonomik açıdan zayıflatmanın bir fırsatı olarak görüldü. İlk kısmın son maddesinde, gümrük tarifelerinin kuruş cinsinden hesaplanacağı ve tarifelerin yedi yılda bir yenileneceği belirtildi. Daha önce on dört yılda bir yenilenmekteydi (Gürsel, c. III, 1985: 689). Bu maddeyle Osmanlı, enflasyon sebebiyle ihraç edilen malların fiyatları, tarife fiyatlarını aşacağından gümrük gelirindeki kayıpları engellemeyi amaçlamıştı. Antlaşmanın süresi bittiğinde taraflardan birinin müracaatıyla sözleşme yenilenecek, aksi takdirde antlaşma kendiliğinden yedi yıl daha uzayacaktır. Her halükârda antlaşmanın uzayacağı, bu maddeyle anlatıldı.

Antlaşmanın ikinci kısmı ise üç maddeden oluşmaktaydı. İngiltere ve kolonilerinde üretilen veya İngiliz yurttaşlarının malik olduğu tüm mallar, Osmanlı Devleti'ne kıymetleri üzerinden %3 nispetinde vergi ödemek kaydıyla girebilecekti. Şayet mal ülke içinde satılacaksa ek %2'lik bir harç alınacaktır. İthal edilip %5 vergisi ödenmiş mallar memleket dâhilinde başka herhangi bir ek harca tabi tutulmadan taşınabilecek, hatta yeniden ihraç bile edilebilecekti (Tengirşenk, c. I, 1999: 295; Yerasimos, 2000: 553-554). Bu madde ile birinci ve ikinci kısmın üçüncü maddesi çeşitli açılardan birbirini tamamlıyordu. Bu madde yukarıda da ifade edildiği gibi yabancı tüccarı Osmanlı tüccarı karşısında çok avantajlı kılmakta ve Osmanlı tüccarının İngiliz tüccarlarla rekabet edebilmesi hiç de kolay değildi. Değişen koşullar ülke tüccarını daha fazla hammadde ihracına yönlendirirken, dışarıdan daha fazla üretilmiş mal ithaline itmekteydi. Üçüncü madde, transit malların tabii olacağı esaslar belirlenmiş ve bu mallara %3 gümrük uygulanacağı karara bağlandı (Tengirşenk, c. I, 1999: 295; Toprak, c. III, 1985: 669). Transit olarak taşınan mallar, taşınırken bir başka gemiye nakledilse bile ek vergi ödenmeyecekti. Bu uygulama daha önce söz konusu değildi. Balta Limanı ile yabancılara tanınan yeni bir imtiyazdı (Tengirşenk, c. I, 1999: 295).

Antlaşmanın Uygulanması, İlk Sonuç ve Tepkiler

Kasım ayında yürürlüğe giren antlaşmanın uygulanmasıyla birlikte ortaya bazı sorunlar çıktı. Bunlardan biri antlaşmanın İngilizce metninde yer alan «oradaki her türlü ticaret» ibaresiyle İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarında yerli tüccardan daha avantajlı bir surette perakende ticaret hakkını elde etmiş olmasıdır. İngilizler Osmanlı'yı oyalayarak bu hususta hiçbir değişikliğe yanaşmadı. Bunun dışında teknik olarak yapılan bir değişiklik olmuş, ithalat ve ihracat sırasında vergilerin iki

kademeli olarak alınması çeşitli karışıklıklara ve güçlüklerle yol açtığı için tek seferde alınmasına hükmedildi. Bu çerçevede %3 artı % 2'lik ithalat harcı tek kaleme alınmak kaydıyla % 5 olarak, ihracat' ta alınan % 9 artı % 3'lük harç tek kaleme ödenmek kaydıyla % 12 olarak değiştirilmiştir. Antlaşmanın, birinci kısım yedinci maddesine göre yedi yılda bir yenilenmesi öngörülmesine rağmen taraflardan herhangi bir talep gelmediği için 1860 yılına kadar bu sözleşme yürürlükte kalmıştır. 1861 yılında vergi oranlarında esaslı değişiklikler yapıldı. İthalat vergisi % 8'e çıkarılırken, ihracat vergisi her yıl 1 puan indirilerek yedi yıl sonra % 1'e sabitlenmesi kararlaştırıldı. Ayrıca transit geçiş vergisi ilk önce % 2'ye, sekiz yıl sonra da % 1'e indirildi. Öte yandan daha önce Mısır'a karşı atılan adımlara şüpheyle bakan Fransızlarla 25 Kasım'da aynı şartları içeren bir antlaşma imzalandı. Sonra bunu diğer ülkelerle imzalanan antlaşmalar takip etti. 1846'da Ruslarla yapılan antlaşmanın şartları nispeten değiştirilip, bazı kısıtlamalar getirildi (Kütükoğlu, c. V, 1992: 38-40).

Antlaşma ülkenin her yerinde aynı hızla ve oranda yürürlüğe konulduğu söylenmez. Taşra yönetimleri eski usullerini ısrarla tatbik ederek merkezi hükümeti zor durumda bıraktığı söylenebilir. Örneğin ülkenin iç kesimlerinde ticari mallardan *derbent* ve *müruriye* adıyla vergi toplanmaya devam edildi. Bundan istifade edenler, vergi ödemelerinde tarifelerin aşılmasına sebebiyet vermeye başladılar. Bazı yörelerde nüfuzlu şahıslar, üreticiler üzerinde baskı uygulayarak tekelciliği el altından sürdürmeğe çalıştılar. Ayanlar *ihtisâb* vergisinden vazgeçmediler ve bazı bölgelerde muhassıllar, ürünün gemilere yüklenerek başka bir noktaya nakledilmesine yanaşmadılar. Muhassıllar dâhili vergilerin tahsil edebileceği bir yerde toplanması için baskı yapıyorlardı (Özdemir, c. III, 1999: 359). Osmanlı'nın uygulamada kendi lehinde kullanmaya çalıştığı durumlar da olmuştu. Misalen daha önce panayırılara giren ve çıkan üründen alınan *duhuliye* ve *huruciye* vergileri antlaşma ile kaldırıldı. Yabancı tüccarların şikâyetlerine rağmen bu vergiler biteviye alındı. Bazen İngiliz tüccarların da antlaşma hükümlerini kendi lehlerine yorumlamaya çalıştıkları, itirazda bulunup ve hatta hükümetlerine şikâyet ettikleri hadiseler oldu. Antlaşmanın iki farkı dilde kaleme alınmış olması da bazen ihtilaf ve tartışmalara yol açtı (Özdemir, c. III, 1999: 358-359). Osmanlı'nın İngiltere'den ithalatı 1839-1844 yılları arasında 2.174.000 sterlin iken, 1850'de 3.779.000 sterline yükselmesi, ticarete bir patlama yaşanmadığını ve düzenli bir artışın olduğunu gösterdi. 1850'lilerden itibaren ticari faaliyetlerde antlaşmanın etkisi daha fazla hissedildi. İngiltere'nin ihracatındaki Osmanlı payı %1.9'dan % 4.9'a çıktı (Kurmuş, 2021: 125).

Kurumsal açıdan yeniden teşkilatlanma süreci içinde olan Osmanlı Devleti ticari faaliyetlerin bağımsız bir şekilde yürütülmesi için 1839'da Ticaret Nezaretini kurdu. Ticaretin müstakil bir kurum tarafından yönetilecek olması bürokratik değişim açısından önemli bir aşamaydı. *Yed-i vahid* usulünün lağvedilmesi, ihracat ve ithalat vergilerinin değiştirilmesi Osmanlı ile Avrupa arasındaki ticarete cereyan eden kaçakçılığı ve Osmanlı ülkesinde zuhur eden karaborsacılığı durdurmaya yardımcı oldu. Ticari faaliyetler gümrük kontrolleri ile legalize edildi. Değişim faaliyetleri

hızla devam etti ve 1850'de Fransız Ticaret Kanunu Osmanlı'ya uyarlanırken, faiz ve tüzel kişilik gibi kurumlar ve ilişkiler kabul edilerek kapitalist ticari ilişkilere olumlu yanıt verildi (Tabakoğlu, 1994: 252).

Ürünlerin fiyatı serbest piyasa koşullarında belirlenmeye başlamış ve bazı ürünlerde meydana gelen hızlı fiyat artışları şikâyet konusu oldu. Üretim kapasitesinin sınırlı oluşu nedeniyle hammadde ihracatı hız kazanmıştır. Osmanlı'da ticaret hacmi büyürken, bunda mevcut üretim fazlası hammaddenin mobilizasyonu etkili oldu (Keyder, c. III, 1985: 644; Issawi, 1980: 99). Aynı şekilde mamul ürün ve eşya ithalatı artış gösterdi. Osmanlı'daki sosyoekonomik yapı içerisinde yer alan küçük çiftlikler yeni koşullara ayak uydurmaya ve direnmeye çalışsa da, bu durumdan kazançlı çıkanlar Avrupa sanayici ile küçük çiftçilere aracılık eden Rumlar, Levantenler ve biraz da Ermeniler olmuştur (Şeni, c. II, 1985: 569). II. Mahmud döneminde Avrupalı tüccarlara karşı Müslüman tüccarları desteklemek amacıyla verilen ayrıcalıklar anlamını yitirdi ve Hayriye tüccarı denen bu tüccarlar ticari avantajlarını kaybetti (Tabakoğlu, 1994: 251). Hükümet üzerinde oluşan iç ve dış baskılarla birlikte iktisadi getirisi ve götürüsü çok fazla hesaplanmamış ticaret antlaşmasının çeşitli vadelerde birçok soruna yol açtığı söylenebilir.

Öncesi ve Sonrasıyla Antlaşmanın Mısır Üzerindeki Etkileri

Antlaşma müzakereleri devam ederken Mısır'daki konsoloslarla görüşen Mısır valisi artık Mısır'ın bağımsızlığından bahsetmeye başladı. Zira o zamana kadar verdiği mücadelede Mısır'a özel bir statü kazandıramamıştı. Artık kendileri için başka çıkar yol yoktu. Aslında Mehmed Ali Paşa kendisine kurulan oyunu bozmanın ve etrafındaki çemberi kırmanın peşindeydi. İmzalanan antlaşmanın tüm ülkede uygulanacak olması Mehmed Ali Paşa için iyi bir karar değildi. Zira Mehmed Ali Paşa yıllık gelirinin yaklaşık dörtte birini tekel sistemi sayesinde elde ediyordu. Bu gelir ordu ve donanmanın ihtiyaçlarının yaklaşık dörtte üçünü karşılıyordu. [*La Revue des Deux Mondes* dergisindeki bir makalede Mısır'ın 1835 bütçesinin 311.000.000 kuruş olduğu, 85.000.000 kuruşluk gelirin tekellere elde edildiğinden bahsedilmektedir (Yücekök, 1968: 401). İngiliz hükümetince Mehmed Ali Paşa'nın hiçbir surette antlaşmaya itirazına ve muhalefetine izin verilmeyeceği hükümete bildirilmişti (Puryear, 1935: 314). Antlaşmanın imzalandığı günlerde Metternich, *yed-i vahid* usulü ile ilgili ilga kararının Mısır'da tatbik edilemeyeceğinden bahsetmişti (Özdemir, c. III, 1999: 356). 6 Eylül'de antlaşmanın içeriği hakkında bilgi edinen Mehmed Ali Paşa antlaşmayı tüm Mısır'da uygulayacağını ifade ederken, *yed-i vahid* usulünü kaldıran bu antlaşmanın en çok Osmanlı'ya zarar vereceğini iddia etti (Tengirşenk, c. I, 1999: 314). Bağımsızlık yolunda Büyük Devletlerden destek göremeyen Mehmed Ali Paşa idaresi altında olan yerlerin veraset yoluyla evladına devrini talep ederek daralan çemberi kırmak için hamle yaptı. Osmanlı Mısır ile birlikte Akka ve Trablusşam'ın devrine sıcak bakarken, Suriye ve Adana'nın kendilerine iade edilmesini istedi. Mehmed Ali Paşa bunu reddedip, o seneki vergiyi de göndermedi. Osmanlı Rusların

görüşünü sorduktan sonra Fırat çevresinde ve Lübnan'da yaşanan gerilimi bahane ederek 21 Nisan 1839'da savaş kararı almıştır (Karal, c. V, 1994: 140). Patlak veren savaşla birlikte Mehmed Ali Paşa, ticaret antlaşmasını devre dışı bırakma fırsatını yakaladı.

Zayıf Osmanlı ordusu Nizip'te Mısır ordusuna yenilince Fransa dışındaki Büyük Devletler İngilizlerin liderliğinde harekete geçerek Mehmed Ali Paşa'nın daha fazlasını yapmasına izin vermedi. Böylece ticari alandaki işbirliği siyasi ve diplomatik alana da yayılmıştı. Mısır meselesinin çözümü için İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya 15 Temmuz 1840'da Londra'da anlaştilar. Fransa'ya güvenen Mehmed Ali Paşa Suriye'yi kaybetmek istemediği için sunulan teklifi reddetti. İngiliz ve Osmanlı kuvvetleri Beyrut'ta bekleyen Mısır donanmasını yaktı. Ayrıca Beyrut, Sayda ve Sur'daki Mısır kuvvetleri mağlup edildi (Karal, c. V, 1994: 200-201). Paşa çaresiz, sunulan teklifi kabul ederek, 20 Eylül 1841'de Londra Antlaşmasını imzaladı. Böylece Mısır'ın yönetimi ailesine bırakılırken, 1838 Ticaret Antlaşmasının Mısır'da tatbikini de tekrardan kabul etmiş oldu. Ticari serbestlikle beraber tarımsal üretimde kontrolü kaybeden Mehmed Ali Paşa'nın geliri azalmaya başladı. Mısır'da büyüyen serbest ticaret yabancı girişimci sayısının hızla artmasına ve Mısır piyasasına onların yön vermesine imkan sağladı. Özellikle piyasa İngilizlerin beklentisine göre şekil almaya başladı. Bu dönüşüm bölgedeki İngiliz- Fransız rekabetini yeni bir boyuta taşıdı. Yeni ekonomik model var olan elit yapıyı da dönüştürmeye başladı. Ülke üzerinde iktisadi ve askeri gücünü kaybeden Mısır hanedanı, arazi taksimiyle muhtelif alanlarda üretim yapan büyük toprak sahiplerine ve tüccarlara dönüştü. Ekonomide yaşanan dönüşüm Mısır bürokrasisini de zamanla başkalaştırdı. Başlangıçta hanedanlığa bağlı bir surette gelişen Mısır bürokrasisi gitgide bundan sıyrılarak kendine özgü bir hal alırken yerli yapı özelliği kazandı (Özkoç, 2015: 109-111).

Sonuç

Koalisyon Savaşları ile Avrupa'da başlayan kavga Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle Doğu Akdeniz'e sıçramış oldu. Bu işgalle fiilen Doğu Sorunu'nun kapısı da aralandı. Osmanlı Devleti Mısır'ı Büyük Devletlerin çıkar çatışmaları sayesinde elde tutsa da otoriteyi tekrar sağlayamadı. Bu ve benzeri gelişmeler yeni sultan II. Mahmud'u, icraatlarını, merkezi yönetimi güçlendirme düşüncesi etrafında toplamaya sevk etti. Ancak yaptığı yatırım ve reformlarla güçlenen Mehmed Ali Paşa, bunun önündeki en büyük engel oldu. Merkezi yönetime yön verecek kadar büyüdüğünün farkında olan Mehmed Ali Paşa'nın Yunan meselesinde sağladığı yardımın karşılığını alamayınca, isyanı, küllenen Mısır meselesini yeniden gündeme taşıdı.

1830 ihtilalleriyle iç karışıklık yaşayan Avrupa'nın durumundan istifade eden Mehmed Ali Paşa 1831'de isyan edip, Anadolu içlerine doğru kuvvetleriyle gelmesi, Büyük Devletleri de içine çeken bir krize dönüştü. Zira Osmanlı'nın zayıflığı siyasi ve iktisadi etkenlerle Avrupa barışının bozulmasına yol açabilirdi. Bu aynı zamanda güvenlik endişesiyle serbest ticarete zarar verebilirdi. Mısır krizi Rusya'ya Osmanlı üzerinde kurduğu baskıyı nüfuza çevirme

fırsatı vermişti. Nitekim 1833'te Kütahya ve Hünkar İskelesi antlaşmalarının imzalanmasıyla Büyük Devletleri yakından ilgilendiren beynelmil bir sorun haline geldi. Bu sorun, siyasi bağımlılığın yanı sıra, Osmanlı Devleti'ni iktisaden daha fazla dışa bağımlı kılacak yolu açtı. Nitekim Mısır meselesinin mutlak çözümünü siyasi bir onur meselesi olarak gören II. Mahmud, İngiliz hükümeti ile kurulan diplomatik temaslarda, kendilerine verilecek desteğin karşılığında, onları memnun edecek birtakım ayrıcalıklar verebileceklerini teklif ederek siyaseten geleneksel bir tutum sergiledi. Tarafların farklı beklentilerle oturduğu antlaşma masasındaki görüşmelerin aralıkla uzun bir süre devam etmesinin, İngilizlerin meseleye politik ekonomi yönüyle bakmasından kaynaklandığı söylenebilir. Müzakereler İngilizlerin hammadde ve pazar ihtiyaçlarını belirli bir seviyede karşılayacak yeni bir ticaret antlaşmasına dönüştürülmesiyle sona ererken, Osmanlı siyasi ve askeri açıdan İngilizlerden istediğini alamadı ve umudunu İngilizlerin de telkiniyle antlaşmanın doğuracağı neticelere bıraktı. II. Mahmud Osmanlı'yı Mehmed Ali Paşa tehdit ve tehlikesinden kurtarmaya çalışırken, bu meselenin oluşturduğu baskı ve çaresizlikle kabaca değerlendirilmelerde bulunularak imzalanmasına onay verilen ticaret antlaşmasıyla (Balta Limanı) devleti ve toplumu birçok yönüyle dışa bağımlı kılacak problemler bir sürecin önü açıldı. Mısır'a gelince,

Extended Abstract

The study discusses the 1838 Trade Agreement signed with the British, whose political and military support was sought in return for concessions made by the state, for the solution of the Egyptian problem, which arose with the revolt of the Egyptian Governor Mehmed Ali Pasha against the Ottoman State in 1831. Methodologically, the study aimed to reach a conclusion by analyzing and synthesizing various information based on archives and secondary sources. The aim of the study was to reveal how effective the Egyptian problem was in the signing of the trade agreement, together with its background. This study is significant as this issue has been discussed only superficially or briefly so far.

The defeat of the Ottoman Empire in the Russian war between 1768 and 1774 depended the problems that existed between the center and the provincials in the Ottoman Empire. In regions such as Libya, Algeria, Tunisia, Basra, Mosul, Baghdad, Danube, and Egypt, disruptions were increasing with each passing day. With the diminishing dominance in Egypt, the Mamluk chiefs began to dominate the iltizam system (iltizam, in the Ottoman Empire, a taxation system carried out by farming of public revenue), and fight for their own financial strength. This fight in the 1770s quickly turned into a struggle for authority. While this situation attracted the attention of the French, who were in competition with the British, the reports prepared by the Istanbul Embassy and the French officers especially mentioned this aspect of Egypt. The conflict in Europe, which emerged as a result of the Coalition Wars, widened the crack in the Ottoman administrative structure when it spread to the Eastern

Mediterranean with Napoleon's campaign to Egypt in 1798. Owing to the fact that the Ottoman Empire could only preserve its territorial integrity by taking advantage of the conflicts of interest between the Great Powers. The British, who were aware of what the Ottoman's inadequacy in the region would cost, wanted to somehow regain control in Egypt and disable the French in the Eastern Mediterranean. On top of the Ottoman's inability to overcome internal turmoil, the British could not hold on in Egypt due to the revolts initiated by Mehmed Ali Pasha, who was appointed as the governor, and the pressure created by the ongoing Coalition Wars in Europe. In addition to the development of Egypt with his innovations and investments, Mehmed Ali Pasha also improved the power of the state in Arabia and Sudan to a level that disturbed the central government.

Mehmed Ali Pasha, who wanted to benefit from the confusion created by the revolutions that emerged in 1830, rebelled against the state in 1831 when he could not get what he wanted in return for the support he provided for the settlement of the Greek issue. The only way out of the Ottoman Empire, which could not prevent the advancing Egyptian army from entering Anatolia, was to take advantage of the conflicts of interest between the Great Powers. The Great Powers, on the other hand, were concerned about the deterioration of European peace due to the weakening of the Ottoman Empire. As a matter of fact, after the signing of the Treaty of Kütahya with Mehmed Ali Pasha and the Treaty of Hünkâr Iskelesi with Russia in 1833, the Egyptian issue became an international problem, and the authority over the Bosphorus became a matter of debate. Even though peace was ensured by the treaties, the Ottomans were worried about the situation. Therefore, the Ottomans aimed to completely solve the problem of Mehmed Ali Pasha by making diplomatic attempts and establishing an alliance with the British government. Believing that he would solve the problem with the military support provided by the British, Mahmud II mentioned to British Ambassador Stratford Canning that some concessions could be given to the British in return for this help. Despite the negotiations, the British government ignored the issue for a while. They tried to explain to the government the significance of Stratford Canning, David Urquhart, Henry Ellis, Lord Ponsonby, and Lord Palmerstone's presence at that time for Egypt and a new trade treaty meant for the British. They claimed that the Russians were behind the Egyptian problem. They stated that Russia consciously did not allow the Ottomans to recover itself. They also predicted that after the new trade agreement to be made thanks to the alliance to be established with the Ottoman Empire, the dependence on raw materials from Russia would end and the cost would decrease. The work carried out yielded results over time, and therefore the government was persuaded to take steps to drive the Ottomans away from Russia. However, the British government constantly postponed the military aid demanded by the Ottoman Empire for the pacification or removal of Mehmed Ali Pasha, with various excuses. The main purpose of the British was the acceptance of a new trade agreement by the Ottomans, which would meet their economic goals and expectations.

The fact that the British did not take the expected steps in the solution of the Egypt issue caused Mahmud II to be more and more worried. Owing to the fact that the Sultan was thinking that Mehmed Ali Pasha would make new moves in the region for his power. When the news that the pasha would declare his independence was delivered to him, the anxiety of Mahmud II increased completely. The Minister of Foreign Affairs, Mustafa Reşid Pasha, who played a key role in the negotiations on behalf of the Ottoman Empire, knew very well the expectations of the parties. Under the influence of the Foreign Minister, Mahmud II, who was convinced of the British plan and proposal, ordered the conclusion of the treaty negotiations as soon as possible. For the Ottomans, the trade agreement (Balta Limanı) was not their primary objective. Since the purpose of Mahmud II was to get rid of Mehmed Ali Pasha, who had become a matter of political prestige, at any cost. With the treaty, which was accepted with reluctance and desperation, it was accepted to respond to the raw material and market needs of the British to a great extent. After that, the British had convinced the Ottomans that Mehmed Ali Pasha would soon lose his power with the trade treaty that would be valid in Egypt. It was envisaged that the Ottoman Empire would grow with favorable liberal commercial conditions, but the effects of the treaty on the Ottoman economy were still only superficially discussed. The fact that the Ottoman lands began to become the open market of Europe with the entry into force of the treaty caused various problems in economic, social, legal, and political terms. The integration of the Ottomans with Europe led to the development of the trading system as foreign-dependent, and although there was no industrialization consciousness yet, industrialization consciousness was cut off from the beginning due to this agreement. Increasing numbers of foreigners began to direct the economy that developed with free trade in Egypt. Along with the declining economic power, Egypt's military power fell. The dynasty of Egypt became productive landowners with land divisions and large merchants with liberal trade. In addition to these, the transformation showed itself with autonomy in the Egyptian administration, and gradually there was a distinctive localization in the bureaucracy.

Kaynaklar

1. Akalın, Ş. (1953). Mehmed Namık Paşa, *iÜEF Tarih Dergisi*, 7, 127-147.
2. Altundağ, Ş (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır meselesi 1831-1841*, Ankara: TTK Basımevi.
3. Anderson, M. S. (2001), *Doğu Sorunu 1774- 1923*, (İ. Eser Çev.) İstanbul: YKY.
4. Binark, İ. (1999). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri, *Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491-1991)*, Ankara: TTK Yayınları, 198-210.
5. BOA., Hatt-ı Hümayun (HAT), 5650, 3497, 37506-A, 37506-B, 46638.
6. Bulwer, H.L. (1871). *The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerstone*, c. II, London: Richard Bentley.

7. Çelik, Y. (2010). III. Selim Döneminde Mısır'da İngiliz-Osmanlı Rekabeti, S. Kenan (Ed.) içinde, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* (s. 351-366), İstanbul: İSAM.
8. Çolak, K. (2008). Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801), *SAÜ Fen- Edebiyat Dergisi*, 10 (2), 141-183.
9. Dönmez, A. (2014). *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi (1834-1841)*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
10. Erhan, Ç. (2001). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi.
11. Erol, H.İ. (2021). *Mısır'da Tarihyazımı, Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine*, Ankara: İlem Yayınları.
12. Fahmy, K. (2020). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, (A. Yılmaz Çev.), İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
13. Gencer, F. (2015). Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansımaları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34 (58), 629-650.
14. Gürsel, S.(1985). Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III (ss. 688-690), İstanbul: İletişim Yayınları.
15. Hathaway, J. (2018). *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, (G. Ç. Güven Çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
16. Hentsch, T. (2022). *Hayali Dağu*, İstanbul: Metis Yayınları.
17. Ingram, E. (1979). *The Beginning of the Great Game in Asia in 1828-1834*, Oxford: Clarendon Press.
18. Ingram, E. (1995). The Geopolitics of the First British Expedition to Egypt –IV: Occupation and Withdrawal 1801-3, *Middle Eastern Studies*, 31 (2), 329-334.
19. Issawi, C. (1980). *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago: The University Chicago Press.
20. Kabakçı, E. (2010). Napoléon Bonaparte'ın Mısır Seferi (1798-1801), S. Kenan (Ed.) içinde, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* (s. 339-350), İstanbul: İSAM.
21. Karal, E.Z (1938). *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul: Milli Mecmua Basımevi.
22. Karal, E.Z. (1941). İngiltere'nin Akdeniz Hakimiyeti Hakkında Vesikalar 1798-1805, *Tarih Vesikaları*, I (2), 122-134.
23. Keyder, Ç. (1985). Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III (ss. 642-652), İstanbul: İletişim Yayınları.
24. Kocaoğlu, M. (1997). Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Sonuçları, *Bilgi*, 4, 61-69.
25. Kurmuş, O. (2021). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap.
26. Kutluoğlu, M.H. (1997). 1833 Kütahya "Antlaşması"nın Yeni Bir Değerlendirmesi, *Osmanlı Araştırmaları*, 17, 265-287.
27. Kütükoğlu, M. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri- I (1580-1838)*, Ankara: TKAİ.
28. Kütükoğlu, M. (1979). Baltalimanı Ticaret Muahedeleri ve Tatbiki, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (Tebliğler 15-20 Ekim 1973)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 200- 206.
29. Kütükoğlu, M. (1992). Balta Limanı Muahedesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 38-40.
30. Kütükoğlu, M. (1999), Ahidnâmeler ve Muahedeler, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. III, (ss. 329- 340), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
31. Mert, Ö. (1990). Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi (1766-1811)", *Türk Kültürü*, 327, Ankara, 407-416.
32. Ozavcı, O. (2021), *Dangerous Gifts- Imperialism, Security and Civil Wars in the Levant, 1798-1864*, Oxford: Oxford University Press.
33. Önsoy, R. (1994). Tanzimat Dönemi İktisadi Düşüncenin Teşekkülü, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri- Bildiriler (Ankara 13-14 Mart 1985)*, Ankara: TTK Basımevi.
34. Öreñç, A. F. (2009). 1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 46, 37-84.
35. Özdemir, B. (1999). 1838 Ticaret Antlaşması, G. Eren (Ed.) içinde, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. III (ss. 351-361). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
36. Özkoç, Ö. (2015). *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
37. Pamuk, Ş. (1985a). XIX. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III (ss. 653-666) , İstanbul: İletişim Yayınları.
38. Pamuk, Ş. (1985b). Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III (ss. 718-723) , İstanbul: İletişim Yayınları.
39. Puryear, J.V. (1935). *International Economics and Diplomacy in the Near East: A Study of British Commercial Policy in the Levant (1834-1853)* California: Stanford University Press.
40. Shaw, J.S. (2008). *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (H. Güldü Çev.), İstanbul: Kapı Yayınları.
41. Sinoué, G. (1999). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Firavun*, (A. C. Akkoyunlu Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.
42. Süslü, A. (1983). Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri (1798-1807), *Bellekten*, 47(185), 259- 280.
43. Şeni, N. (1985). Seyyahlar Gözüyle Levantenler, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II (ss 566-570), İstanbul: İletişim Yayınları.
44. Şirin, İ. (2022). İngilizlerin Osmanlı'yı Yarı Sömürgeleştirme ve Pazarlaştırma Stratejileri, Aktörler, Araçlar: Tüccardan Elçiyeye, İmtiyazdan Fuar'a, S. Nurdan- M. Özler (Haz.) içinde, *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler 1-5 Eylül 2018 Ankara*, c. V (s. 410-430), TTK Yayınları.
45. Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
46. Tengirşenk, Y. (1999). Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Hariciye Siyaseti, *Tanzimat*, c. I (ss. 289-320), İstanbul: MEB Yayınları.
47. Toprak, Z. (1985). Tanzimat'tan Sonra Dış İktisadi Politika, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III (ss. 668-671), İstanbul: İletişim Yayınları.
48. Uzunçarşılı, İ.H.(1983). Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir'in İşgaline Dair Vesikalar, *Bellekten*, 47 (185), 1-29.
49. Yenidünya, S. (2019). Napolyon'un Şark Politikasını İnşa Etmek: Horace Compté Sebastiani'nin İstanbul-Mısır Seyahatleri (1801-1802) ve Raporları, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 17 (27), 89-125.
50. Yerasimos, S. (1974). *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan Tanzimat'a)*, (B. Kuzucu Çev.), İstanbul: Gözlem Yayınları.
51. Yücekök, A. (1968). Emperyalizmin Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu: 1838 Ticaret Sözleşmeleri, *Sbfd*, 23 (1), Ankara, 381-425.
52. Zurcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Y. Saner Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.